

TAALESSEN VOOR KLEUTERS

A.K. de Vries

Probleemgebied

Meer dan de helft van de manlijke beroepsbevolking van ons land bestaat uit half- en ongeschoolde arbeiders. Op de vraag die Van Heek in Het verborgen talent (1968)* stelde: hoeveel kans heeft de zoon van zo'n arbeider om naar de middelbare school te gaan, kreeg hij het verbijsterende antwoord: alle kansen als die zoon gewoon intelligent is.

Dit antwoord klonk daarom ongeloofwaardig, omdat uit het statistisch onderzoek van Ruiter in 1960 was gebleken, dat er bij elke vijftien leerlingen van het m.o. telkens maar één zoon van een ongeschoold arbeider is, en dát, terwijl ruim 50 pct. van onze bevolking uit minstgeschoolden bestaat.

Op dat enkele intelligente kind na dat doorstroomt naar het m.o., gaan de meeste kinderen van minstgeschoolden na de leerplichtige leeftijd aan het werk. En van hen kan men generaliserend op grond van Van Heeks uitkomsten zeggen, dat ze niet intelligent genoeg zijn om het v.h.m.o. te volgen. Met Van Heek veronderstellen wij, dat we bij heel wat van deze kinderen niet kunnen spreken van een "aangeboren" tekort aan intelligentie, maar van een intelligentie die niet tot ontwikkeling gekomen is. Tegen de veronderstelling dat gebrek aan intelligentie uitsluitend biologisch (erfelijk) bepaald zou zijn, pleit nl. het feit dat tussen 1942 en 1960 het aantal kinderen uit het laagste sociale milieu dat v.h.m.o. ging volgen, met de helft is toegenomen. Een zo snelle stijging in 18 jaar kan moeilijk het gevolg zijn van een wijziging van de erfelijke componenten, ze zal veeleer veroorzaakt zijn door beleidsmaatregelen die de doorstroming naar het v.h.m.o. bevorderen.

Wanneer we aannemen, dat we te maken hebben met "intelligentie die niet tot ontwikkeling gekomen is", houdt dat in, dat we ook aannemen dat een juiste en tijdig gestarte "ontwikkelingshulp" zal leiden tot intelligentieverbreiding.

Sprekend over intelligentie, beperken we ons in dit betoog tot verbale intelligentie, die wordt gemeten met tests die in vragen en antwoorden van taal gebruik maken, en handelingsintelligentie: bij de laatste soort wordt van degenen die een test ondergaat verlangd dat hij al handelend problemen oplost, zonder dat taal daarbij een centrale rol speelt. Wat we met "juiste en tijdig gestarte ontwikkelingshulp" bedoelen, is minder eenvoudig te zeggen.

Tijdig starten zou, wanneer het om de lagere-schoolperiode gaat, inhouden: het drastisch verlagen van de leerlingenschaal en het invoeren van een reeks beproefde didactische technieken om de tekorten op reken- en taalgebied op te heffen. Van Heek twijfelt eraan, of deze hulp vlug gerealiseerd zal worden. Voor ons betekent tijdig starten: werken op de kleuterschool. Uit onderzoek in de V.S. is gebleken, dat kleuters uit het laagste sociale milieu reeds een achterstand in de ontwikkeling van hun intelligentie hebben

* Een * verwijst naar de literatuurlijst op blz. 39

op kleuters uit hogere sociaal-culturele lagen. Nuttin* toonde in België verschillen in intelligentie tussen zesjarigen uit verschillende sociale milieus aan. We kunnen aannemen, dat in Nederland de resultaten eender zouden zijn. En dat houdt in, dat bij kleuters uit het laagste sociale milieu tekorten zijn waaraan gewerkt kan worden. Meer dan negentig procent van de Nederlandse kleuters gaat naar de kleuterschool, zodat we daar ook een groep kinderen aantreffen die voor "ontwikkelingshulp" in aanmerking komt.

Het Taal-Denkprogramma

Sinds 1968 loopt er in Utrecht aan het Pedagogisch Instituut van de Rijksuniversiteit een door S. V. O. gesubsidieerd experimenteel programma met een dubbele vraagstelling. Ten eerste wil men weten of de gemeten achterstand in de ontwikkeling van de intelligentie van zesjarigen uit het laagste sociale milieu ongedaan gemaakt kan worden door deze kinderen op de kleuterschool extra hulp te geven. In de tweede plaats vraagt men zich af, of die kinderen bij wie de achterstand is weggewerkt, op de l.s. tot betere prestaties komen, zodat zij naar het v.h.m.o. doorstromen. Deze zaak heeft meerdere facetten; drie daarvan zijn in Utrecht uitgekozen ter nadere bestudering:

- 1 kunnen we de kinderen intellectueel "op niveau brengen"?
- 2 kunnen we de kinderen, in plaats van hen "op niveau" te brengen, niet beter voorbereiden op de taken die hen op de l.s. wachten?
- 3 is het zinvol de kinderen op de kleuterschool op te vijzelen, als het milieu waaruit ze komen niets in de school of schoolse kennis ziet?

Zo ontstonden drie experimentele programma's: het Taal-Denkprogramma onder leiding van dr. Kohnstamm, het Schoolvoorbereidingsprogramma onder drs. Teunissen en het Gezinsbeïnvloedingsprogramma, geleid door dr. Rupp.

In het Taal-Denkprogramma staat de gedachte centraal, dat taal een van de belangrijkste hulpmiddelen en voorwaarden voor het denken is. Om het taalniveau van kinderen tussen 4 en 7 jaar te bestuderen heeft dr. Kohnstamm een meetinstrument ontwikkeld en het genormeerd op 800 Utrechtse kinderen. Deze test, de Utrechtse Taalniveau Test (UTaNT)* geeft normen voor kinderen van 4 tot 7.11 jaar voor de vier sociaal-culturele niveaus, gemeten naar de opleiding van de ouders.

Uit de resultaten van het normeringsonderzoek blijkt, dat er duidelijke verschillen zijn tussen de taalniveaus van kinderen uit de vier milieugroepen. Generaliserend kan men zeggen, dat kinderen van ongeschoolde arbeiders op hun zesde jaar een taalachterstand van een jaar hebben op zesjarige kinderen van ouders met mulo-opleiding; ze zijn zelfs anderhalf jaar achter op kinderen wier ouders v.h.m.o. hebben gevolgd.

Wanneer men, zoals Kohnstamm*, aanneemt dat de factor taal bij de ontwikkeling van het denken even belangrijk is als de waarneming, zal men begrijpen

dat in het Taal-Denkprogramma veel aandacht wordt geschonken aan taalverrijking.

Een van de doelstellingen van het programma is het verbeteren van de relatie tussen waarnemen en taal bij de kinderen met wie we werken. We veronderstellen daarbij dat de kinderen nauwkeuriger waarnemen als ze over taal beschikken om eigenschappen te beschrijven en relaties aan te geven van hetgeen zich om hen heen bevindt en van gebeurtenissen, die zich in de tijd afspelen.

Taalverrijking dus, maar hoe? En wat voor soort taal? Voorzichtig werd een doel geformuleerd:

Het kind moet voldoende taal hebben om eigenschappen en relaties te beschrijven van hetgeen het om zich heen ziet, en ziet gebeuren, en van wat het zich weet te herinneren.

Een "opmerkelijk tekort"

De kleuters uit het laagste sociaal-culturele milieu, met wie we gingen werken om erachter te komen wat ze wel en wat ze niet kunnen, toonden bijna alle een onvermogen in het nazeggen van een eenvoudige zin. Van de voorgezegde zin werden woorden verhaspeld of weggelaten, of er werd iets toegevoegd. Omdat dit tekort zo opmerkelijk was, besloten we het eerste deel van het Taal-Denkprogramma te gebruiken om de kinderen in het nazeggen van voorgezegde zinnen te trainen. Over dit deel van het programma gaat de rest van dit artikel; over de taalgebruik stimulerende spelletjes en de oefeningen die het leren lezen op de l.s. . . voorbereiden, zal nog een publikatie volgen. We meenden aandacht te moeten schenken aan het correct nazeggen van gesproken zinnen, omdat we veronderstellen dat het taalverwervingsproces bij kinderen gedeeltelijk steunt op het feit dat ze in het dagelijks leven iets wat nieuw voor hen is; vaak spontaan herhalen om het te proeven en vast te houden. Het zou mogelijk zijn dat ouders uit hoger sociaal-culturele milieus niet alleen meer taal produceren, maar ook enthousiaster reageren als hun kinderen spontaan nieuwe woorden of zinsconstructies nazeggen om ze voor zichzelf uit te proberen. Een positieve reactie van de ouders ondersteunt deze activiteit waarschijnlijk in hoge mate. We kwamen ertoe dit te veronderstellen, toen we ter controle dezelfde eenvoudige zinnen aan kinderen uit het hoogste milieu voorzegden en deze kinderen zonder moeite en bovendien in hetzelfde tempo waarin ze waren voorgezegd, de zinnen konden nazeggen.

Hierboven veronderstelden we ook, dat ouders uit hogere milieus meer taal produceren; het is beter te zeggen, rijker gestructureerde taal gebruiken. Een serie recente onderzoeken van Bernstein* in Engeland toont aan, dat er duidelijke verschillen in gecompliceerdheid zijn tussen het taalgebruik van pubers die mavo en die lavo volgen (de Engelse vormen van voortgezet onderwijs zijn natuurlijk niet helemaal vergelijkbaar met de onze). Bernstein ontdekte dat leerlingen van het mavo in hun gesprekken meer onderschikkende

bijzinnen, ongebruikelijker bijvoeglijke naamwoorden, bijwoorden en werkwoordsvervoegingen gebruiken dan lavo-leerlingen.

Hoewel de taal van 5- en 6-jarige kleuters nog niet zo rijk van structuur is als de taalvormen van volwassenen, vinden we in hun taal toch ook onderschikkend en nevenschikkend zinsverband terug. De simpelste manier om de gecompliceerdheid van zinnen aan te geven, is de gemiddelde zinslengte. Uit een klein onderzoek van mej. Bodegom bleek, dat de gemiddelde lengte van vijftig zinnen spontane taal van $4\frac{1}{2}$ -jarige kinderen uit het laagste milieu op 5.1 woorden per zin ligt, terwijl kinderen uit het hoogste milieu 6.1 halen. Verrassend is, dat Templin* bij Amerikaanse kinderen dezelfde uitkomsten vond.

Men kan terecht opmerken dat de gemiddelde zinslengte wel een erg primitieve maat is voor de samengesteldheid van zinnen. Door Loban*, O'Donnell c.s. *, Menyuk en anderen werden heel recent prachtige maten voor zinscomplexiteit ontwikkeld die wij in ons researchwerk ook hebben ingevoerd. Het voordeel van de gemiddelde-zinslengteberekening is echter, dat iedereen die maat zonder inleiding kan begrijpen, dat de berekening eenvoudig is als men heeft beslist, wat men een zin zal noemen, en dat uit onderzoek is gebleken dat het een heel stabiele en betrouwbare maat is.

Uit het verschil tussen 5.1 en 6.1 woorden gemiddelde zinslengte bij de onderzochte kinderen, kan men nauwelijks afleiden dat de eerste minder gecompliceerde syntactische structuren gebruiken dan de laatste.

Om erachter te komen hoe de verschillen precies liggen, is dr. Kohnstamm in september jl. gestart met een door Z.W.O. gefinancierd onderzoek naar het taalgebruik van Nederlandse kleuters uit het laagste sociale milieu, vergeleken met dat van kleuters uit hoger sociaal-culturele milieus. Dit onderzoek omvat o.a. een inventarisatie van de moeilijkheden die optreden bij het nazeggen van een serie zinnen met verschillende grammaticale structuur.

Evenals Menyuk lijkt het ons redelijk aan te nemen dat kinderen moeite zullen hebben grammaticale structuren te verstaan en te gebruiken die ze zelden of nooit in hun omgeving hebben gehoord. Onze eerste indruk van de voorlopige resultaten van dit deel van het onderzoek versterkt deze mening. Hierbij is wel vermeldenswaard dat het lijkt of er leereffecten optreden. Voor dit onderzoek naar het nazeggen van zinnen die grammaticaal verschillen, werd namelijk naast de eerste serie zinnen een gelijkwaardige parallelserie geconstrueerd die een week na de eerste wordt afgenomen. Sommige kinderen herkenden na een week bepaalde syntactische moeilijkheden en vertelden dat ook aan de proefleidster.

Bij de beoordeling van de moeilijkheden die bij nazeggen optreden, zullen drie categorieën fouten bekeken worden: de weglatingen, de vervangingen en de toevoegingen. Een uitvoerige publikatie over dit werk zal weldra volgen.

Voor het Taal-Denkprogramma is allereerst van belang, dat bleek dat kinderen

uit de laagste sociaal-culturele milieus veel morfologische fouten maakten. De subtest Grammatica uit de UTaNT had dat ook al aan het licht gebracht. Met deze ontdekking hebben we bij het construeren van de voorzeg-nazeglessen voor het T.D.-program rekening gehouden.

Voorzeg-nazeglessen

De morfologische fouten die ons het sterkst opvielen, waren die in de werkwoordsvervoegingen de meervoudsvorming. De grammaticale fouten betroffen vooral het fout gebruik van werkwoorden en voorzetsels en het inadequaat gebruik van de bijvoeglijke naamwoorden.

De moeilijkheden met het werkwoord liepen daarbij het sterkst in het oog. Dat bracht ons ertoe lessen te construeren waarin de kinderen uitvoerig geconfronteerd worden met correct gebruik van werkwoorden en hun vervoeging. De lessen bestaan uit 24 zinnen van eenvoudige grammaticale constructie: 12 bevestigende en 12 ontkennende. Van die 24 zinnen vormen drie werkwoorden de kern; ze komen bevestigend en ontkennend een keer voor in de eerste en derde persoon enkelvoud en de eerste persoon meervoud tegenwoordige tijd, en ook als verleden deelwoord.

De 24 zinnen vormen tezamen de beschrijving van een voor kinderen herkenbare situatie die in het ontkenningsdeel van de les voorzien is van allerlei grappige absurditeiten. De zinnen worden stuk voor stuk door de leidster voorgezegd en moeten keurig in koor herhaald worden door de groep. De leidster zegt daarna de zin in een volledige of vereenvoudigde vraagtransformatie, en op haar vraag moet de groep nogmaals met de hele oorspronkelijke zin antwoorden. Blijkt de zin moeilijkheden op te leveren, dan herhaalt de leidster het hele patroon.

Zo horen de kinderen elke zin minstens vier keer en spreken hem zelf twee keren uit, en omdat het werkwoord dat de kern van de zin is, eenmaal bevestigend en ontkennend voorkomt, hoort de groep de verbuigingsvorm in kwestie ten minste acht maal. Op die manier worden een vijftig werkwoorden aangeboden in de loop van een half jaar. De grootste aandacht krijgen de sterke en samengestelde werkwoorden, daar die de meeste moeilijkheden opleveren. Opdat de vulling van de voorzeg-nazeglessen niet willekeurig gekozen zou worden, heeft dr. Kohnstamm met hulp van vijftig kleuterleidsters en onderwijzeressen van de eerste klas l.o. een "Streeflijst Woordenschat voor 6-jarige kinderen" samengesteld. Deze Streeflijst, die binnenkort wordt uitgegeven, is voorzien van een uitvoerige inleiding, en vormt de bron van het materiaal dat in de taallessen wordt gebruikt.

Bij het werk met de voorzeg-nazeglessen merkten we al vlug, dat de vormen van het sterke werkwoord in de tegenwoordige tijd te weinig geoefend werden in verhouding tot de die werkwoorden eigen moeilijkheden. Door het slecht

functionerend tijdbegrip konden we geen verleden tijd in de voorzeg-nazegzinnen gebruiken. Omdat "gisteren" of "daarnet" voor deze kinderen even goed "morgen" of "straks" kan betekenen, wordt een zin als "Gisteren liep vader over een smalle plank" tot een inhoudloze mededeling, waarbij de kinderen voortdurend trachten de zin te "verbeteren" door er "Gisteren loopt vader over een smalle plank" van te maken, daarbij de functie van "gisteren" negerend. Om verledentijdsvormen te oefenen voerden we toen "werkwoordkaartjes" in: series van telkens drie kaartjes die steeds een situatie aangeven waarin drie handelingen worden verricht. Elk kaartje toont met een plaatje één handeling. Zo ontstaat een serie als: 1 "Peter klimt in bed" 2 "Peter kruipt onder de dekens" 3 "Peter slaapt de hele nacht". De kinderen leren de plaatjes herkennen en de standaardzin zeggen die erbij hoort. Daarna worden de plaatjes omgekeerd en vraagt de leidster: "Wat deed Peter eerst?" "En wat gebeurde er daarna?" Op deze wijze worden de kinderen op een natuurlijke manier gedwongen te antwoorden met een verledentijdsvorm. Voor enkele groepen kinderen die tot de allerlaagste cultureel-economische laag van de bevolking horen, was het spreken in de verleden tijd over plaatjes die ze net gezien hadden erg bevreemdend. Voor hen werden series van zes plaatjes met Struwwelpeter-achtige situaties getekend. Deze series spraken zo duidelijk aan, dat de kinderen de volgende dag nog precies wisten wat ze gezien hadden, en er toen aan wonden verledentijdsvormen te gebruiken. Eenmaal hiermee vertrouwd, begrepen ze ook de bedoeling van de werkwoordkaartjes.

Taal en denken

Met de voorzeg-nazeglessen hopen we een taalbed te leggen, de kinderen nauwkeurig te leren luisteren en hen eraan te wennen dat de leidster kritisch luistert naar wat zij zeggen.

Het taalgebruik moet echter in dienst gaan staan van het denken, wat inhoudt dat we de kinderen willen trainen op het adequaat omschrijven van waarnemingen, die zowel in de ruimte als in de tijd gedaan kunnen worden. Het is daarom dat verderop in het programma het accent verlegd wordt van de werkwoorden naar de voorzetsels, de relationele woorden, de bijwoorden en bijvoeglijke naamwoorden.

Op deze vorm van taalgebruik vooruitlopend gebruiken we tijdens de voorzeg-nazeglessen naast de serie werkwoordkaartjes ook voorzetselkaartjes.

Het verkeerd gebruiken van de voorzetsels komt veelvuldig voor wanneer we deze kinderen vragen om uitspraken te doen over relaties tussen objecten in de ruimte. Het is daarom dat we het correct gebruik van de voorzetsels oefenen met behulp van kaartjes waarop bijvoorbeeld een kikkertje boven, onder, achter of voor een vis zwemt, op de staart van de vis zit of in de bek van de vis geraakt.

Omdat het veel tijd en herhaling kost om deficiënt taalgebruik te verbeteren,

hebben we een groot aantal verschillende series voorzetselkaartjes ontwikkeld om mee te werken.

Didactiek en voorlopige resultaten

De Streeflijst Woordenschat voor 6-jarige kinderen helpt ons aan inhoud voor de lessen, zo ook ons onderzoek naar het taalgebruik van kinderen uit hogere sociale milieus en de veronderstellingen die we hebben over voor bepaalde vormen van denken relevant taalgebruik.

Na een jaar pre-experimenteel bezig zijn en een half jaar experimenteel programma is gebleken dat de kleuters iedere dag met hetzelfde enthousiasme aan de lessen deelnemen. Tot het einde van het eerste half jaar bleven de kleuters gemotiveerd ondanks het feit dat de leidsters, die speciaal voor dit experiment zijn aangetrokken en die elk iedere morgen drie groepen kleuters na elkaar twintig minuten les geven, zodat er in het totaal negen groepen beïnvloed worden, na al die herhalingen een beetje uitgekeken waren op de lessen. De volgende programma-onderdelen, waarmee de groepen op het ogenblik bezig zijn, zijn sterk op het activeren van het denken gericht en vormen afgeronde taal-denkspelletjes die elk vier tot zes weken duren. Over dit deel van het project zal binnenkort een publicatie volgen.

De resultaten van het afgelopen half jaar taalprogramma door middel van de voorzegg-nazeglessen zijn heel bemoedigend. De beïnvloede groepen gingen, gemeten op de UTaNT, functioneren op het niveau van kinderen wier ouders een m.a.v.o. (of daaraan gelijke) opleiding hebben gehad.

Literatuur

- van Heek, F. Het verborgen Talent, 1968
- Nuttin, J. De verstandelijke begaafdheid van de jeugd in de verschillende sociale klassen en woonplaatsen, 1965
- Bolleman, Th. G. Kinderen van ongeschoolden, 1968
- Kohnstamm, G. A. Over de AKIT, de WPPSI en de UTaNT, drie nieuwe tests voor 4 tot 7-jarigen, 1968
- Kohnstamm, G. A. Taalontwikkeling en milieu, 1969
- Bernstein, B. B. Social Class, Linguistic Codes and Grammatical element, 1962
- Lawton, D. Social class, language and education, 1968
- Templin, M. C. Certain language skills in children, 1957
- Loban, W. D. The Language of Elementary School Children, 1963
- O'Donnell, R. C. e. a. Syntax of Kindergarten and Elementary School Children. A transformational analysis, 1967
- Menyuk, P. Sentences Children Use, 1969
- Piaget, J. Le langage et la pensée chez l'enfant, 1923